

Dr. sc. Đuro Benić

Redoviti profesor u trajnom zvanju
Sveučilište u Dubrovniku
Odjel za ekonomiju i poslovnu ekonomiju
E-mail: dbenic@unidu.hr

EKONOMSKA MISAO U ANTIČKOJ GRČKOJ: KSENOFONT I PLATON

UDK / UDC: 330.811

JEL klasifikacija / JEL classification: B11

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljeno / Received: 31. ožujka 2016. / March 31, 2016

Prihvaćeno za tisak / Accepted for publishing: 24. svibnja 2016. / May 24, 2016

Sažetak

U antičkoj Grčkoj s pjesnikom Heziodom počinju ekonomska opažanja. Međutim, začetci ekonomske misli koji su pridonijeli ekonomskoj analizi nastaju u djelima Ksenofonta, Platona i Aristotela. U radu se analiziraju doprinosi ekonomskoj misli Ksenofonta i Platona. Ksenofont u djelu Ekonomija na mikroekonomskoj razini raspravlja o gospodarenju, upravljanju i vođenju imanja, dok se u Ksenofontovom djelu „O prihodima“ prvi put u povijesti ljudske misli raspravlja o javnim financijama. S druge strane Platon u djelima „Država“, „Državnik“ i „Zakoni“ teorijski postavlja i prikazuje uređenje savršene, idealne države. Idealna država može biti jedino ona koja je zasnovana na ideji pravednosti, a u konceptu idealne države polazi se od podjele rada, što je s ekonomsko analitičkog aspekta njegovo veliko dostignuće. U trgovini, profitu i kamati vidio je prijetnje idealnoj državi, a život u državi regulirao se zakonom koji određuje što se može, a što ne može činiti. U Platonovoj ekonomskoj misli vlada potpuna podređenost cjelokupne gospodarske djelatnosti u normativnom pogledu, kao i statičnost, odnosno nedostatak gospodarskog razvoja.

Ključne riječi: *Ksenofont, Platon, ekonomska misao, ekonomija, država, državno uređenje, podjela rada*

1. UVOD

Prema mnogim povjesničarima antička Grčka dala je temelje zapadnoj civilizaciji svojim utjecajem na mnoga područja od obrazovanja, politike i zakonodavstva do filozofije, znanosti i umjetnosti. Doprinos antičke Grčke europskoj kulturi i civilizaciji nemjerljiv je.

U antičkoj Grčkoj ekonomija kao znanost nije postojala, gospodarska problematika nije se znanstveno izučavala (kao npr. geometrija odnosno matematika ili astronomija), a ono što se razmatralo iz područja ekonomije bilo je u okviru filozofije. Samim time gospodarska se djelatnost promatrala s gledišta etike pa su se viđenja i tumačenja gospodarskih pitanja stavljala pod etička načela. Kako se ekonomija, odnosno ekonomske teme nisu zasebno izučavale, jasno je da su dostignuća na području ekonomije bila daleko iza dostignuća na drugim područjima.

Jednako tako, treba imati na umu da se gospodarstvo u antičkoj Grčkoj zasnivalo na privatnom robovlasničkom uređenju i radu robova. Ljudski fizički rad bio je nedostojan slobodnog čovjeka, pa otud u razmatranjima grčkih filozofa rad nema značaj za gospodarska dostignuća kakvu je kasnije dobio u ekonomskoj misli i analizi, iako se o radu često govori s aspekta upravljanja pojedinim domaćinstvom, odnosno imanjem.

Još u 8. st. pr. Kr. jedan od najstarijih grčkih pjesnika Heziod razmatrao je problematiku poljoprivredne proizvodnje. U njegovom čuvenom spjevu „Poslovi i dani“ u 828 stihova heksametara upućujući brata Perza na rad i čestit život daje upute za proizvodnju uz poljodjelski kalendar. Kao poljoprivrednik bio je posebno zainteresiran za učinkovitost mjerenu kao odnos outputa i inputa. Živeći na području koje nije bilo povoljno za poljoprivredu, bio je svjestan problema rijetkosti resursa.¹ Ističe da, upravo zbog rijetkosti, vrijeme, rad i proizvodnju treba pažljivo alocirati, zagovarajući rad i marljivost.²

Iako se često ističe da u povijesti upravo s Heziodom počinju ekonomska opažanja, začetci ekonomske misli u antičkoj Grčkoj koji su pridonijeli ekonomskoj analizi nastaju skoro četiri stotine godina poslije Hezioda, a mogu se istražiti kroz djela i doprinose klasične grčke ekonomske misli Ksenofonta, Platona i Aristotela.³

U ovom radu prvo će se dati kratke napomene iz povijesti antičke Grčke, zatim će se analizirati doprinosi ekonomskoj misli Ksenofonta i Platona, a u zaključku će se sustavno istaknuti temeljne spoznaje do kojih se došlo u istraživanju.

---

¹ „Bogovi ljudima drže skrivena sredstva za život“ – Hesiod, *Poslovi i dani; Postanak bogova; Homerove himne*, Demetra, Zagreb, 2005., *Poslovi i dani*, 42, str. 13.

² „Nikakva nije rad sramota; sramota je nerad. ... Jer ako što god i malo na malu položiš hrpu, čineći to često, doskora i to će veliko postat.“, *Poslovi i dani*, 312, 361 – 362, ... str. 35. i 37.

³ O ekonomskoj misli u helenističkom razdoblju vidite: J. G. Backhaus, (Ed.), *Handbook of the History of Economic Thought*, Springer, New York, 2012, str. 23. – 25.

Ekonomske ideje i misli u antičkoj Grčkoj mogu se pratiti od najstarijih vremena do Aristotela u djelima pjesnika i filozofa, pa se tako mogu razlikovati: Homerova epoha (8. st. pr. Kr.), Heziodovi ekonomski pogledi (8. – 7. st. pr. Kr.), Solon i njegove reforme (7. – 6. st. pr. Kr.), atenska demokracija i Periklo (5. st. pr. Kr.), pobjeda Sparte, kriza demokracije: djela Ksenofonta, Platona i Aristotela (5. – 4. st. pr. Kr.) – D. Rozenberg, *Istorija političke ekonomije*, (prijevod s ruskog), Beograd, 1949., str. 4. – 13.

2. KRATKE NAPOMENE IZ POVIJESTI ANTIČKE GRČKE

Antička ili stara Grčka naziv je za područja naseljena Grcima u doba antike (što je puno šire od područja današnje grčke države). Ne postoji točno određeno i opće prihvaćeno vrijeme trajanja antičke Grčke. Najčešće se za početak razdoblja antičke Grčke uzima 8. st. pr. Kr. (prve Olimpijske igre 776. g. pr. Kr.), a za kraj razdoblja godina smrti Aleksandra Velikog 323. pr. Kr., nakon čega slijedi helenističko razdoblje do pretvaranja Grčke u rimsku provinciju 146. g. pr. Kr. Međutim, neki autori smatraju da antička Grčka obuhvaća neprekidno razdoblje od 8. st. pr. Kr. do dolaska kršćanstva u 3. stoljeću poslije Krista.

Grčki poluotok naseljavao se od kraja 3. tisućljeća prije Krista do prodora Dorana sa sjevera oko 1100. g. pr. Kr. (najveća grčka plemena bili su Ahejci, Eoljani, Dorani i Jonjani). Antičkoj Grčkoj prethodilo je od oko 2600. g. pr. Kr. Minojsko doba, odnosno Minojska civilizacija brončanog doba nastala na otoku Kreti, te nakon nje od oko 1600. g. pr. Kr. do 1100. g. pr. Kr. Mikensko doba, odnosno Mikenska civilizacija koja je uništena seobom Dorana i njihovim osvajanjem željeznim oružjem Peloponeza (početak obrade željeza – željezno doba). Razdoblje od 1100. g. pr. Kr. do 8. st. pr. Kr. naziva se „mračno doba“ iz kojeg nema nikakvih zapisa. U 8. st. pr. Kr. Grčka počinje izlaziti iz mračnog doba. Nakon što se pismenost izgubila, a mikensko pismo zaboravilo, prilagođen je fenički alfabet grčkome, počinju se pojavljivati zapisi i ulazi se u arhaisko razdoblje (od oko 8000. do 480. g. pr. Kr.). Kako se stanovništvo povećavalo, Grci su 250 godina počevši od 750. g. pr. Kr. naseljavali kolonije na sve strane od Ukrajine, Crnog mora i Male Azije, Egipta i Libije, preko sjeveroistočne Španjolske, južne Francuske, južne Italije do Albanije i Hrvatske. Klasično ili zlatno razdoblje antičke Grčke obilježava vrhunac gospodarskog i kulturnog razvoja (od 480. i nastavka ratova s Perzijskim Carstvom do 336. g. pr. Kr. kada je ubijen makedonski kralj Filip II. koji je pokorio Grčku pobjedom kod Henoreje 338. g. pr. Kr., a nasljedio ga sin Aleksandar). Nakon toga, kao što je spomenuto, Grčka ulazi u helenističko razdoblje do 146. g. pr. Kr.

Na vrhuncu razvoja u 5. i 4. st. pr. Kr. dvije grčke države bile su veliki rivali. S jedne strane bila je Sparta poznata po velikoj ulozi države u društvenom životu, vojničkoj aristokraciji, strogom ratničkom obrazovanju i vojničkom moralu, ali jednako tako i strogim etičkim normama i vrlo skromnom načinu života. S druge strane, bila je demokratska Atena koja je posebice nakon grčko-perzijskih ratova imala prevlast u grčkim međudržavnim odnosima. Najbogatija država postala je središte grčke književnosti, filozofije i umjetnosti. Za vrijeme upravljanja najvećeg atenskog državnika Perikla (oko 495. pr. Kr. – 429. pr. Kr.), plemića i vojskovođe, atenska demokracija bila je na vrhuncu. Atena je postala demokratska republika u koju su dolazili brojni filozofi, znanstvenici i umjetnici, a posebice se vodilo računa o izgradnji i arhitektonskom oblikovanju Atene. Najsjajnije razdoblje atenske povijesti od kraja ratova s Perzijom do početka Peloponeskog rata (431. – 404. g. pr. Kr.) naziva se Periklovo doba. U to doba

Atena je imala 90 000 stanovnika od kojih 30 000 građana i 60 000 negrađana (25 000 meteka – stranaca koji su imali građanska, ali ne i politička prava, a koji su se uglavnom bavili trgovinom i zanatstvom, te 35 000 robova). Ovom treba dodati 10 000 građana iz okoline (Pirej) pa je u Ateni bilo 40 000 građana od kojih 10 000 muškaraca starijih od 30 godina koji su bili punopravni građani, odnosno aktivni nosioci demokratske suverenosti.

Moć Atene u Peloponeskom ratu slomila je Sparta uz pomoć Perzijskog Carstva. Teba je prekinula premoć Sparte pobjedom u bitci kod Leuktre 371. g. pr. Kr. Prevlast Tebe kratko je trajala. Pozvavši Filipa II. Makedonskog da joj pomogne u radu protiv susjedne države Fokide Teba je otvorila vrata Makedoncima za osvajanje Grčke. Filip II je, kao što je spomenuto, u bitci kod Henoreje 338. g. pr. Kr. porazio vojsku udruženih grčkih gradova što je označilo početak kraja antičke Grčke, odnosno grčkih gradova kao samostalnih država, iako su se održale do dolaska Rimljana.⁴

3. KSENOFONT (430. PR. KR. – 354. PR. KR.)

Ksenofont je rođen 430. godine pr. Kr. u atenskoj demi⁵ Erhiji u aristokratskoj obitelji od oca Grila i majke Diodore. Većina atenskih aristokratskih obitelji, pa tako i Ksenofontova, tokom Peloponeskog rata,⁶ a i kasnije, bile su više sklone aristokratskom spartanskom državnom uređenju nego demokratskom uređenju Atene. Poslije Peloponeskog rata Kir Mlađi, sin Darija II., perzijski princ i satrap Lidije, koji je pomogao Sparti pobijediti Atenu 404. g. pr. Kr., preko Spartanaca novačio je grčke plaćenike. Mnogi mladi aristokrati pristupili su vojsci Kira Mlađeg, među kojima je bio i Ksenofont, što mu je u mnogome promijenilo život. Tako je Kir Mlađi skupio vojsku među kojim je bilo 13000 Grka i poveo bitku za prijestolje protiv starijeg brata Artakserksa II. koji je postao vladar Perzije. U bitci kod Kunakse 401. g. pr. Kr. Kir Mlađi pogiba. Grčki plaćenici našli su se u velikoj opasnosti jer su im Perzijanci na prijevazu poubijali vode. Tada Ksenofont postaje vođa preostalih 10000 grčkih plaćenika, koje je s velikom mudrošću i hrabrošću nakon petnaest mjeseci probijanja kroz različite maloazijske države i česta neprijateljska područja predao spartanskom arhontu Tibronu, te se pridružio spartanskoj vojsci kao plaćenik. Sve je to Ksenofont detaljno izložio u djelu *Anabaza*.

⁴ Opširniji pregled povijesti antičke Grčke do arhajske epohe i kraja grčko-perzijskih ratova vidite u: G. D. R. van Beest Holle et al., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, Treći svezak i Četvrti svezak, Otokar Keršovani, Rijeka, 1974., str. 1211. – 1271. i 1522. – 1666.; o antičkoj Grčkoj i helenizmu u: E. Cravetto, I. Goldstein (gl. ur.), *Povijest*, Europapress holding, Zagreb, 2007., 2. knjiga, str. 199. – 623., 3. knjiga, str. 13. – 354.; a o grčkoj civilizaciji u: E. Kale, *Povijest civilizacija*, VI. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 31. – 41.

⁵ Deme su osnovne nezavisne teritorijalne jedinice koje su bile temelj političke, ekonomske, vojne i sudske organizacije atenske države.

⁶ Peloponeski rat između Delskog saveza (predvođenog Atenom) i Peloponeskog saveza predvođenog Spartom s jednim prekidom trajao je 27 godina (od 431. do 404. g. pr. Kr.) i završio je porazom Atene, odnosno pobjedom Sparte i saveznika uz, kao što je spomenuto, pomoć Perzijskog Carstva.

Pet godina nakon toga Ksenofont je živio povučeno i u tom razdoblju napisao je „Uspomene na Sokrata“. Međutim, ponovno dolazi do sukoba između Sparte i Atene u kojem je u bitci kod Koroneje 394. g. pr. Kr. Ksenofontov veliki prijatelj spartanski kralj Agezilaj pobijedio. Kako je Ksenofont bio na strani Sparte protjeran je iz Atene. Od Spartanaca 387. g. pr. Kr. dobio je imanje u Skiluntu u Elidi blizu Olimpije gdje je sa ženom Filesijom i dva sina Grilom i Diodorom živio sedamnaest godina uglavnom pišući. Kao što je prije spomenuto, Tebanci su bitkom kod Leuktre 371. g. pr. Kr. porazili Spartance kojim je oduzet Skilunt, pa je Ksenofont s obitelji morao napustiti imanje. Preselio se u Korint, gdje je napisao nekoliko djela. Uspomene na Tebe pomirio je Spartu i Atenu pa su sklopile savez, a prema nekim izvorima 369. g. pr. Kr. ukinuto je Ksenofontovo progonstvo pa je Ksenofont ponovno nekoliko godina živio u Ateni. Njegovi sinovi borili su se u atenskoj vojsci koja je pomagala Sparti u borbi protiv Tebanaca, a u bitci kod Mantineje 354. g. pr. Kr. poginuo mu je sin Gril. Ksenofont je umro u Korintu 354. g. pr. Kr.

Ksenofont je bio grčki vojnik, plaćenik, filozof i pisac povjesničar. Vrlo rano upoznao je Sokrata i postao njegov učenik i prijatelj. U antici su ga smatrali prvenstveno filozofom zbog njegovih djela „Uspomene na Sokrata“ i „Obrana Sokratova“, dok je prema suvremenim gledištima značajnije njegovo historiografsko nasljeđe u kojem se posebno ističu djela „Grčka povijest“ i „Anabaza“.

Od filozofskih djela uz spomenuta djela o Sokratu napisao je djelo „Gozba“; iz područja politike: „Lakedonski ustav“, „Hijeron“, „Agezilaj“ i „Kirov odgoj“ ili „Kirupedija“; didaktička djela: „O jahačkoj vještini“, „Rasprava o lovu“ i „Rasprava o konjičkom zapovjedniku“; iz područja gospodarstva: „Ekonomija“ i „O prihodima“.

Prema tome, ekonomskom problematikom Ksenofont se bavio u spomenuta dva djela. U posljednjem napisanom Ksenofontovom djelu „O prihodima“ daju se praktični savjeti kako u Ateni unaprijediti gospodarstvo i povećati državne prihode u razdoblju krize nakon rata 355. g. pr. Kr. pa se tako prvi put u povijesti ljudske misli raspravlja o javnim financijama. Djelo „O prihodima“⁷ prilično je kratkog sadržaja sa svega šest ne opširnih poglavlja. Napisao ga je s namjerom da izloži prijedloge kako se u Ateni mogu povećati javni prihodi. Kao dva temeljna izvora navodi veći rad robova u rudnicima srebra, posebice u Lauriju⁸ i s druge strane povećanje doseljenika stranih građana meteka u Atenu, a koji su većinom bili smješteni u atenskom lučkom

⁷ U Hrvatskoj je djelo tiskano pod naslovom *Sredstva ili o dohodcima* u: Ksenofont, *Ogledi o ekonomiji*, MATE, Zagreb, 2016., str. 85. – 103.

⁸ „... ne trebamo oklijevati da dovedemo što više radne snage možemo u rudnike i u njima nastavimo posao, sigurni da nikad neće nestati i da srebro nikad neće izgubiti vrijednost. ... Pretpostavi, također, da je ukupan broj robova s kojim počinjemo 1200. Koristeći prihod od ovih broj vjerojatno može biti povećan na najmanje šest tisuća kroz pet ili šest godina. Nadalje, ako svaki radnik donese jedan obol dAnevno, godišnja dobit je šest talenata. Od ovog broja ako je dvadeset talenata uloženo u dodatne robove, država će imati četrdeset talenata na raspolaganju za bilo što drugo. A kad je dostignut ukupan broj od deset tisuća dobit će biti stotinu talenata. ... Sadašnje stanje dovodi do zaključka da broj zaposlenih robova nikad ne može biti veći nego što radovi zahtijevaju. ... Nitko ne može sa sigurnošću reći ima li rude više u području koje se obrađuje ili u putevima koji još nisu istraženi.“ – *Isto djelo*, str. 94. i 96. – 97.

gradu Pireju.⁹ Osim toga neke od metoda povećanja prihoda zahtijevaju kapital, a građani mogu pridonijeti tom cilju.¹⁰ Sve spomenuto ostvarivao je pod uvjetom da se održi mir u Ateni kako bi se uspješno mogle voditi financije i stjecati dohodak.¹¹

Ipak, treba imati na umu da ono što nazivamo učinkom poreznog sustava na gospodarstvo nije ulazilo u grčki pojmovni svijet. Porezi se nisu koristili kao ekonomske poluge. Uz to, nema nikakve potvrde o izračunima koji bi doveli do izbora između alternativnih izvora prihoda u smislu prosuđivanja o tome koji bi bio bolji ili gori za gospodarstvo. Ksenofontova tvrdnja o neograničenoj potražnji za srebrom predstavlja rijetku i rudimentiranu iznimku.¹²

U djelu „Ekonomija“ Ksenofont na mikroekonomskoj razini raspravlja o gospodarenju, upravljanju i posebice vođenju domaćinstva, odnosno imanja. Upravo zato, prema J. A. Schumpeteru, u grčkoj se ekonomskoj misli znanstveni pristup može naći u djelima Platona i Aristotela dok nema potrebe raspravljati o Ksenofontu. Naime, njegova „Ekonomija“ vrsta je rasprave o upravljanju domaćinstvom koja se održavala pod sličnim naslovima do šesnaestog stoljeća, dok je djelo „O prihodima“ rasprava o antičkim javnim financijama vrlo zanimljiva za ekonomskog povjesničara.¹³ Međutim, neovisno o tome što gospodarstvu, odnosno ekonomiji, prilazi s mikroekonomskog stajališta, prema mnogim autorima Ksenofont je nezaobilazan u povijesti ekonomske misli. U nastavku će se navesti neka od njegovih viđenja gospodarskih problema koja je razmatrao u „Ekonomiji“.

⁹ „... za početak proučimo korist stranih stanovnika. Jer u njima imamo jednog od najboljih izvora prihoda, po mom mišljenju, ako se sami izdržavaju i, umjesto da dobivaju plaću za brojne usluge koje čine državama, još pridonose plaćajući poseban porez.“ – *Isto djelo*, str. 89.

Ksenofont je dao šest prijedloga za povećanje meteka u Ateni koji se mogu sažeti kako slijedi: (1) osloboditi ih mučne obveze služenja u pješastvu; (2) primiti ih u konjicu koja je bila časna služba; (3) dopustiti „uglednim“ metecima kupnju građevinskih zemljišta kako bi izgradili kuće za sebe; (4) nagraditi tržišne službenike za pravedno i brzo rješavanje sporova; (5) osigurati sjedala u kazalištu i druge oblike gostoprimitstva za zaslužne inozemne trgovce; (6) izgraditi više prenočišta i svratišta u Pireju i povećati broj tržnica. Kolebljivo, Ksenofont nudi i sedmi prijedlog – da bi država možda trebala izgraditi vlastitu trgovačku flotu. – Prema: M. I. Finley, *Antička ekonomija*, MATE, Zagreb, 2011., str. 162. – 163.

¹⁰ Ksenofont ističe: „Ipak niti jedno ulaganje im se ne može toliko vratiti kao novac koji su uložili u investicijski fond. Za svakog ulagača deset mina, koji povlači tri obola dnevno dobiva gotovo 20% - koliko bi mogao dobiti kao zajam brodovlasnika, a svaki ulagač pet mina dobiva više od trećine svog kapitala natrag kao kamatu. Ipak većina Atenjana će dobiti više od 100%. Kroz godinu dana, oni koji daju predujam od jedne mine izvući će prihod od gotovo dvije mine, za koji jamči država, a koji je, kako se čini, najsigurnija i najtrajnija ljudska institucija,“ – Ksenofont, *Ogledi o ekonomiji: Sredstva ili o dodacima*, ... str. 92.

¹¹ „Jer pretpostavljam da se najsigurnijim državama smatraju one koje uživaju najdulji period kontinuiranog mira, a od svih država Atena je po prirodi najpogodnija da cvjeta u miru.“ – *Isto djelo*, str. 101.

Ksenofont ističe da je vrlo jednostavno pogledati iskustvo Atene iz prošlosti. „... u starini je velika količina novca bila isplaćivana riznici u vrijeme mira, a da je čitava bila potrošena u vrijeme rata. ... u naše je vrijeme utjecaj nedavnog rata na naše prihode bio da su mnogi nestali, dok su oni koji su došli bili opterećeni mnoštvom troškova ...“ – *Isto djelo*, str. 102.

¹² Prema: M. I. Finley, *Isto djelo*, str. 164.

¹³ J. A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb, 1975., str. 45. – 46.

Za razliku od suvremenog shvaćanja i definiranja pojma ekonomija Ksenofont pod ekonomijom podrazumijeva praktično znanje vođenja kućanstva i imanja, a na što ukazuje i grčka riječ „*oikonomia*“ („*oikos*“ = kuća, kućanstvo; „*nomos*“ = zakon, pravilo, red). Po njemu ekonomija je znanje o upravljanju i unaprjeđivanju vlastitog imovinskog stanja, čime se ostvaruje ono što je za život korisno (Ekonomija, VI 4 – 5). U nastojanju da protumači pojam ekonomija Ksenofont opširno opisuje zanimanja i tri vrste odnosa između članova *oikosa*: (1) odnos između supruge i supruga; (2) odnos između roditelja i djece; (3) odnos između glave obitelji i robova.¹⁴

Ksenofont polazi od toga da glava obitelji na svom imanju mora djelovati kao poduzetnik, menadžer i administrator (u suvremenoj terminologiji).¹⁵ Međutim, zanimljivo je da Ksenofont ističe da glava obitelji može drugom povjeriti vođenje svog imanja s užim djelokrugom rada nego kad on vodi svoje imanje.¹⁶ Pri angažiranju voditelja imanja treba voditi računa o njegovim karakternim i stručnim obilježjima.¹⁷ Normalno, ovo ne podrazumijeva kapitalistički stil ekonomske organizacije, ali ukazuje na, u načelu, malu razliku između vlasnikovog angažiranja druge osobe za upravljanje proizvodnjom hrane u Ksenofontovo vrijeme i angažiranja menadžera danas s ciljem „uvećavanja kuće“ odnosno ostvarenja profita.

U analizi odgovarajućih gospodarskih akcija, aktivnosti i odgovornosti glave obitelji, Ksenofont daje primjer dobre organizacije i upravljanja te kontrole rada i distribuiranja dijela proizvedenog među članovima domaćinstva usporedbom s poslovima matice pčele.¹⁸

Ksenofont zagovara i idejno zastupa prirodno gospodarstvo fiksnog materijalnog okruženja utemeljenog na robovlasništvu, a posebno poljoprivredu koju stavlja u prvi plan nasuprot trgovini i zanatstvu.¹⁹ Čuvena je njegova misao koju je 1758. godine francuski ekonomist, pripadnik fiziokratske škole, Francois Quesnay naveo kao moto u njegovom čuvenom djelu „Ekonomska tablica“: „Jer dok god poljoprivredi dobro ide, i sva druga znanja cvjetaju, a gdje je zemlja pusta, nazaduju i ostala znanja, skoro isto i na kopnu i na moru.“²⁰

¹⁴ J. G. Backhaus, (Ed.), *isto djelo*, str. 15.

¹⁵ „... posao je dobrog domaćina da valjano svojom kućom upravlja“ (Ksenofont, *Ekonomija* 1 2, Akademski knjiga, Novi Sad, 2011., str. 21).

¹⁶ Glava obitelji može nekom povjeriti vođenje imanja „... i to za veliku plaću, ako bi samo mogao preuzevši kuću, ispunjavati, koliko treba, na sebe preuzete obveze, i od onog što pretekne kuću uvećavati“ (prema: *Ekonomija* 1 4, ... str. 23).

¹⁷ „Kad ti zatreba upravitelj pronađeš negdje čovjeka vičnom zvanju, pa se potruđiš da ga kupiš ... odanog vlasniku imanja, ... brižnog, ... nesklonog krađi, ... koji umije odrediti koga nagraditi a koga kazniti“ – prema: *Ekonomija*, XII 3 9 11-14 16 XIV 2, ... str. 129., 131. – 133., 141.

¹⁸ „... ona ostajući u košnici motri da pčele nisu bezposlene ... šalje one koje trebaju napolju raditi, zna što svaka od njih unosi, to prima i čuva dok ne bude bilo potrebno da se koristi. A kad dođe vrijeme, dijeli svakoj što joj po pravdi pripada“ - *Ekonomija*, VII 33, ... str. 87.

¹⁹ Ksenofont je najgovorniji zaštitnik prirodnog gospodarstva i suprotstavlja zemljoradnju svim drugim granama proizvodnje. – A. Dragičević, *Razvoj ekonomske misli*, CEKADE, Zagreb, 1987., str. 10.

²⁰ Prema: *Ekonomija*, V 17, ... str. 67.

Ksenofont razmatra alokaciju resursa u čitavoj državi navodeći primjer organizacije koju je postavio perzijski car. Jedan dio dužnosnika, odnosno namjesnika zadužen je za zaštitu stanovništva od mogućih napada, a drugi je zadužen za poboljšanje rezultata u poljoprivredi. Ako jedni ne rade učinkovito svoj posao, drugi ne mogu postići dobre rezultate. Bez obrane gubi se poljoprivredna proizvodnja, a bez dovoljne poljoprivredne proizvodnje zemlja se ne može braniti.²¹ Uz dužnosnike vladar mora voditi računa o svim poslovima države, kako poljoprivrednim, tako i obrambenim. Prema tome, odlučivanje upravnog tijela, a ne, kao kasnije u povijesti i danas, tržišnog mehanizma, bio je način na koji se resursi mogu učinkovito alocirati, a proizvodnost maksimizirati.

Jednako tako, ističe da dobar upravitelj (kako na imanju, tako u gradu i državi) nastoji ostvarivati viškove u proizvodnji kojom upravlja. To postiže s jedne strane svojom vještinom i radom, ali i, s druge strane, podjelom rada kojom se dobiva i na količini i na kvaliteti dobara. Zaključuje da podjela rada ovisi o veličini tržišta. Naime, u „Kirupediji“ ističe da u malom gradu isti radnik može izrađivati stolice, vrata, plugove i stolove, ali ne može biti vješt u svim tim aktivnostima. U velikim gradovima zbog velike potražnje radnici se mogu specijalizirati u svakoj od spomenutih aktivnosti i tako postati učinkovitiji. Na jednak način podjela rada može se izvršiti na imanju, primjerice u kuhinji. Bilo što pripremljeno u takvoj kuhinji superiorno je hrani pripremljenoj u maloj kuhinji u kojoj jedna osoba mora obavljati sve poslove.²² U razmatranju problematike podjele rada približava se načelu manufakturne podjele rada.²³ Razmatrajući zašto su jedni ljudi od bavljenja istim poslom veoma siromašni, a drugi silno bogati, na tragu specijalizacije i podjele rada zaključuje da imaju štetu samo oni koji rade nepromišljeno, a oni koji su marljivi i rade promišljeno, rade brže, lakše i s većom koristi.²⁴ U spomenutom se mogu naći i tragovi komparativne prednosti, odnosno ideje da bi ljudi (i shodno tome države) trebali proizvoditi i prodavati ono što najbolje proizvode i tako u trgovini ostvariti maksimalnu dobit.

Ksenofont razlikuje individualnu subjektivnu osobnu vrijednost dobara i prometnu vrijednost.²⁵ Prema njemu, blago je ono čime se netko može koristiti. Ideja da je „blago“ posljedica užitka što ga potrošnjom donosi dobro, a ne samog dobra u središtu je teorije korisnosti u ekonomiji. Jednako tako, ekonomski proces tvori inteligentan čovjek koji koristi percepciju i razum kako bi izvukao iz prirode što je nužno za zadovoljenje ljudskih potreba i izbjegavanje neugode. Ova aktivna i racionalna potraga za užitkom i izbjegavanjem bola poznata je u doktrini hedonizma koja je bila dio šire grčke svijesti, a mnogo stoljeća kasnije ta ideja je

²¹ Prema: *Ekonomija*, IV 5-10, ... str. 53. – 57.

²² Prema: R. E. Backhouse, *The Penguin History of Economics*, Penguin Books, London, 2002, str. 17.

²³ B. Šoškić, *Razvoj i osnove savremene ekonomske misli*, Savremena administracija, Beograd, 1988., str. 9.

²⁴ Prema: *Ekonomija*, II 17-18, ... str. 41.

²⁵ „Dakle, iste su stvari blago onom koji se svakom od njih umije služiti, ali nisu onom koji tome nije vičan, baš kao što su svirale blago onom tko umije svirati, a onom koji to ne zna, ne vrijede više nego beskorisno kamenje, osim ako ih ne bi prodao ... nisu blago ako nisu na prodaju jer ničemu ne koriste, ali blago jesu ako se prodaju.“ -prema: *Ekonomija*, I 10-11, ... str. 25. – 27.

ponovno došla u prvi plan u subjektivnoj teoriji vrijednosti i početku neoklasične ekonomije.²⁶

Zastupajući prirodno gospodarstvo i po mogućnosti samodostatnost svakog domaćinstva, Ksenofont je u načelu protiv trgovine i novca (koji po njemu ima dvije funkcije i to kao sredstvo za razmjenu i način stjecanja bogatstva), osim ako to nije u interesu vlasnika imanja.²⁷ Ksenofontova ekonomska razmatranja, iako ponekad proturječna, značila su korak naprijed u razvoju ekonomske misli i imala su utjecaj. ne samo u antičkoj Grčkoj. nego kasnije u Rimu i u srednjem vijeku.²⁸

4. PLATON (427. PR. KR. – 347. PR. KR.)

Platon je jedan od najznačajnijih filozofa u povijesti čovječanstva, bio je Sokratov učenik, a Aristotelov učitelj. Rodio se u Ateni 427. godine prije Krista u aristokratskoj obitelji koja je podrijetlom vezana sa starim atenskim kraljevima – zadnjim atenskim kraljem Kodrosom s očeve strane, te po majci sa Solonom. Imao je četvero braće i sestara. Dobio je ime Aristokle, a kasnije je zbog širine prsiju i/ili širokom duhu i načinu govora dobio nadimak Platon. U skladu sa svojom uglednom i bogatom obitelji, od ranog djetinstva imao je isplanirano obrazovanje koje je uključivalo vrlo opširno školovanje kod najboljih učitelja. Njegov najveći učitelj koji je presudno utjecao na razvitak Platona kao mislioca i teoretičara bio je obiteljski prijatelj Sokrat od 408. godine do Sokratove tragične smrti 399. godine.

Sokrat (470. pr. Kr. – 399. pr. Kr.) nije pripadao krugu filozofa koja proučava prirodu i njezine zakone već je njegov interes bila etička problematika. Nastojao je utvrditi pojmovnu vrijednost pojedinih moralnih normi. Sokrat nije ostavio nijedno pisano djelo jer je smatrao da knjiga ne može zamijeniti živi govor, a ono što se o njemu zna poznato je od Ksenofonta, Aristotela i naročito Platona. U dijalozima koje je održavao na javnim skupovima po atenskim trgovima Sokrat je nastojao odrediti sadržaj svake pojedine etičke norme kako bi se moglo istinski moralno djelovati. Sokrat pripada velikim odgojiteljima čovječanstva, ne samo po svojoj metodi ophođenja s mladim ljudima, već privođenjem promatranju i doživljavanju moralnog dobra. Znanje i vrijednost stajali su u središtu njegova ophođenja s čovjekom. U filozofskim raspravama nastojao je od sugovornika izvući odgovore na pojedina postavljena pitanja, a ironično je o sebi znao reći „Znam, da ništa ne znam“ nastojeći posebno mlade

²⁶ Prema: R. B. Ekelund, R. F. Hebert, *Povijest ekonomske teorije i metode*, III. izdanje, MATE, Zagreb, 1997., str. 16. – 17.

²⁷ Uz to, „Novac nije blago onom tko se njime ne umije koristiti. ... ljudima je u prirodi da vole sve ono što misle da im koristi ... Trgovci žito vole i plove onamo gdje ga najviše ima. Pošto ga preuzmu što više mogu ... kad im zatreba novca ... prodaju ga ondje gdje čuju da mu je najviša cijena i da ga ljudi najviše traže.“ - Prema: *Ekonomija*, I 14 XX 27-28, ... str. 27. i 187.

²⁸ Prema: O. Blagojević, *Ekonomske doktrine*, IV. izdanje, Privredni pregled, Beograd, 1983., str. 42.

potaknuti na davanje odgovora.²⁹ Sokrat je optužen da kvari mladež. Imao je izbor između izgnanstva i suđenja. Izgnanstvom bi, ne samo izgubio status građanina i teško preživio kao star čovjek u tuđem gradu, već bi se odrekao svojeg učenja. Odabrao je suđenje, a u parnici ga je porotni sud od 501 člana većinom glasova proglasio krivim, te je osuđen na smrt ispijanjem otrova.

Parnica i postupak demokratske vlasti ogorčio je Platona koji se otad nije angažirao u političkom životu Atene posvetivši se u potpunosti filozofiji. Uz to sukobi u Ateni između aristokrata i građana, kao i ratovi sa Spartom utjecali su na Platona da napusti Atenu i otputuje u Megaru, zatim u Egipat, Siciliju i Kirenu. U Sirakuzi je kod sirakuškog tiranina kralja Dionizija I. neuspješno pokušao ostvariti reformu njegove države po svojim načelima koji bi vodili humanijem poretku i najboljoj državi (a što je također u Sirakuzi kod Dionizija II. pokušao i u dva navrata dvadesetak godina kasnije). Nakon stečenih iskustava (čak je dospio u ropstvo, a otkupio ga je na sajmu robova u Eginu poznanik koji se tu zatekao) vratio se u Atenu 387. godine gdje je osnovao vlastitu filozofsku školu Akademiju, jednu od prvih organiziranih škola u povijesti zapadne civilizacije koju je vodio 40 godina sve do smrti a umro je u Ateni 347. godine prije Krista. Akademija je djelovala preko 900 godina, sve do 529. godine kad ju je naredbom zatvorio bizantski car Justinian. Platon je cijeli život ostao neženja posvećen filozofiji. Jedini je antički filozof čija su djela skoro u cjelosti sačuvana. Glavno Platonovo djelo je „Država“ na kojem je radio dvadeset godina, a važnija djela su „Apologija Sokrata“, „Kriton“, „Protagora“, „Gorgija“, „Državnik“, „Zakoni“.

Platonova etika jednaka je Sokratovoj, ali Platon ideal dobrote Sokrata dalje izgrađuje. Vrlo brzo je uvidio da između jasno definiranog pojma određene norme i njene realizacije u zbilji postoji velika razlika. Pojmovno definirana vrlina je savršena a u praksi je daleko od savršenstva. Otud je jedino područje savršenstva i istine područje ideja, a ne realnost. Platon je prvi u povijesti filozofije sustavno razradio idealističko shvaćanje svijeta prema kojem objektivno izvan ljudske svijesti postoji svijet ideja. To je jedini savršen i istinit svijet u kojem dominira ideja dobra, dok je materijalni svijet samo loša kopija pravog i istinitog svijeta ideja.³⁰

Apsolutno razdvajanje svijeta ideja i realnog svijeta vrlo je slaba strana Platonove filozofije. U tom razdvajanju ostalo je kao najteže pitanje – kako je moguć odnos između ta dva područja, odnosno kako se iz svijeta ideja može izvesti vanjski svijet? Ideje su nepokretne i nepromjenljive, pa što onda uvjetuje da proizvode nesavršene predmete u realnom svijetu? Ako su ideje uzrok svega, moralo bi se uzeti da postoje ideje i loših stvari. Platon ostaje pri tome da je ideja dobra uzrok samo dobrog, a sve loše nema svoj uzrok u svijetu ideja, nego je to izopačenost u pojavnom svijetu.³¹

²⁹ J. Hirschberger, *Mala povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 22.

³⁰ N. Vejnović, *Historija filozofije*, II. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1966., str. 21.

³¹ B. Bošnjak, *Grčka filozofija, Filozofska hrestomatija I*, IV. izdanje, Matica hrvatska, Zagreb, 1983., str. 104. – 106.

U svom glavnom djelu „Država“ Platon ima cilj teorijski postaviti i prikazati uređenje savršene, idealne države.³² Takva država može biti jedino ona koja je zasnovana na ideji pravednosti, a ljudski rod se ne može osloboditi zla sve dok državom ne budu upravljali oni koji su sposobni steći znanje o idejama, a to su filozofi.³³

U Platonovoj idealnoj državi postoje tri staleža:

1. mislioci – filozofi koji donose zakone i upravljaju državom,
2. branitelji – ratnici i
3. poljodjelci, obrtnici, trgovci.

Staleži se ne miješaju između sebe i svaki se bavi svojim poslovima, dok se, normalno, robovi ne smatraju staležom.³⁴ Prvi i drugi stalež obuhvaćaju one koji trebaju vladati državom i braniti je, oni vrše sve poslove državne uprave i zovu se čuvari. Oni su posebno odabrani i odgojeni. Ne smiju se ženiti niti imati porodicu ni privatnu imovinu (što je moguće pripadnicima trećeg staleža). Država se brine za njihov odgoj i za sve njihove potrebe. Muškarci i žene su u potpunosti izjednačeni, postoji potpuni seksualni promiskuitet. Djeca ne smiju znati tko su im roditelji, niti roditelji smiju znati tko su im djeca.³⁵ Djeca se od rođenja smatraju djecom države koja preuzima njihov odgoj, a ako se ustanovi da nemaju svojstva potrebna za pripadnika prvog ili drugog staleža mogu se dodijeliti trećem staležu, a vladari mogu preuzeti u stalež čuvara nadarenu djecu iz trećeg staleža.

Čuvari su aristokracija i trebali bi živjeti na kolektivističkim načelima bez privatne imovine.³⁶ Platonova sklonost komunizmu, iako djelomična, bila je izvor nemalog zanimanja osjetljivijih povjesničara tog predmeta.³⁷ Često se raspravljalo je li i koliko Platon bio zagovornik komunističke ideologije, makar kao komunizma izabranih – staleža čuvara. Međutim, za razliku od komunističkog programa i nauka Karla Marxa iz 19. stoljeća i njegovih istomišljenika koji su u 20. stoljeću željeli, nastojali i pokušali stvoriti novi

³² Platon je vjerovao da se ljudska sreća može ostvariti samo unutar grada-države. Otud je traženje za dobrim životom u isto vrijeme traženje za idealnom državom. – I. H. Rima, *Development of Economic Analysis*, Sixt Edition, Routledge, London, 2001, str. 9.

³³ „Ako ili filozofi ne postanu u državama kraljevi, ili ako sadašnji kraljevi i vladari ne postanu filozofi istinski i potpuno, i ako se to oboje ne složi u jedno, naime državna vlast i filozofija, te ako od onih, koji sada odjelito slijede bilo jedno bilo drugo, svi ne budu prisilno odalečeni od vlasti, onda ne će, mili Glaukone, prestati zlo u državama, a mislim ni u rodu ljudskome“ - Platon, *Država*, 473 d, Naklada Jurčić, Zagreb, 2009., str. 230.

³⁴ „Dakle mnogostruki rad i međusobno zamjenjivanje triju staleža najveća je šteta za državu ... to je dakle nepravednost ... da svaki od njih u državi radi svoj posao, i jest zapravo pravednost; to bi državu pravednom činilo“ - *Država*, 434 c, ... str. 184.

³⁵ „Da sve te žene budu zajedničke svim tim muškarcima, a da nijedna ni s jednim ne živi napose; i opet djeca da budu zajednička, i roditelj da ne poznaje svojega poroda ni djetе roditelja“ - *Država*, 457 d, ... str. 211.

³⁶ „Ti ćeš dakle njima, kao zakonodavac, izabrati i dati žene što više jednake prirode, kao što si izabrao i muškarce. Oni će imati zajedničke stanove i objede, a nitko ne će ništa takvo za se imati, te će biti dakle zajedno...“ - *Dražava*, 458 d, ... str. 212.

³⁷ J. K. Galbraith, *A History of Economics: the past as the present*, Penguin Books, London, 1987, str. 17.

gospodarski i društveni poredak pod komunističkom ideologijom, Platon nije preteča tih kasnijih socijalista i komunista. Njegov „komunizam“ je aristokratski – oni koji žive u kolektivizmu stalež su s najvećim povlasticama, ali i obvezama čuvara države. Kao takav kolektivizam je za njih odricanje s ciljem dobiti čitave države.

Platon zamišlja idealnu državu sasvim suprotnu demokratskim i tiranskim kakvi su u to vrijeme većinom bili grčki gradovi-države. Platon nije vjerovao u demokraciju, smatrajući da ne može osigurati stvaranje elite najboljih koji bi vodili državu. U idealnoj državi nastoji stvoriti vladavinu najboljih, a to je aristokracija. Cjelokupna njegova teorija zasniva se na oštroj kritici demokracije, a suprotstavlja joj vlast intelektualne, a ne imovinske aristokracije. Uz aristokraciju i demokraciju ostala moguća državna uređenja su timokracija, oligarhija i tiranija.

Ekonomске ideje i misli Platona moraju se razmatrati unutar konteksta političkih ideja s kojima su povezane.³⁸

U razradi koncepta idealne države Platon polazi od podjele rada što je s ekonomsko-analitičkog aspekta njegovo veliko dostignuće.³⁹ Zdravi polis, odnosno grad-država, nastaje kao rezultat potrebe zajedničkog suživota koji nastaje zbog podjele rada. Podjela rada je posljedica prirodne nejednakosti u ljudskoj vještini i širokog spektra ljudskih potreba. Otud specijalizacija postaje nužna, posao neće čekati što bi bio slučaj kad bi zaposlenici obavljali više poslova. Pojedinač bolje obavlja jedno umijeće nego mnoga.⁴⁰ Tako Platon zvuči kao Adam Smith koji je dvije tisuće godina kasnije napisao da je podjela rada bila odlučujući činitelj učinkovite proizvodnje velikih opsega i povećanja nacionalnog bogatstva.⁴¹ Međutim, kod Platona nema nikakve moguće veze između podjele rada i veličine tržišta, on gleda na podjelu rada isključivo kao na prirodnu pojavu koja vodi većoj količini i kvaliteti proizvoda, dok ga povećanje proizvodnje, smanjenje troškova i porast efikasnosti kao rezultat podjele rada nije zanimao.

Platonova idealna država, u kojoj dolazi do potpunog podređivanja pojedinca društvu, bila je zamišljena kao statična, a sve što bi ugrožavalo status *quo* ugrožavalo bi društvenu dobrobit, jer dinamika u gospodarskom razvoju

---

³⁸ H. W. Spiegel, *The Growth of Economic Thought*, Third Edition, Duke University Press, Durham & London, 1991, str. 14.

³⁹ Platon je razmatrao dvije važne ekonomske teme. Prvo, njegov klasni sustav zasniva se na potrebi podjele rada i, drugo, novac je simbol koji ima cilj olakšavanje razmjene. – S. Sharma, *Reflections on the Philosophical Foundations of Economics*, Mikrorad, Zagreb, 2010, str. 107.

⁴⁰ „Tako svega više nastaje, sve je ljepše i lakše, kad jedan radi jedno prema svojoj sposobnosti i u pravo vrijeme, bez brige za ostale poslove“ - *Država*, 370 c, ... str. 109.

⁴¹ Prema: V. V. Reddy, *History of Economic Thought: Ancient Times to Modern Times*, New Century Publications, New Delhi, India, 2009, str. 4.

dovodi do socijalnih i ekonomskih nejednakosti i gubljenja harmonije.⁴² Nejednakost bogatstva kao posljedica trgovine vodi oligarhiji, a demokracija je neizbježna reakcija na oligarhiju. Tiranija može izrasti iz demokracije kao njena alternativa. S gledišta gospodarske doktrine dvije su najznačajnije Platonove misli potpuna podređenost cjelokupne gospodarske djelatnosti u normativnom pogledu, te potpuno otklanjanje svakog dinamizma u gospodarskom razvoju.⁴³

U trgovini, profitu i kamati vidio je prijetnje idealnoj državi, te je novac i trgovinu predvidio samo kod trećeg staleža kao neophodnost koja mora biti administrativno kontrolirana. Prema Platonu, novac je „simbol“ koji olakšava razmjenu.⁴⁴ Slučajne izjave o novcu vrlo malo znače i ne opravdavaju pripisivanje Platonu bilo kojeg određenog gledišta o prirodi novca, dok njegovo neprijateljstvo prema upotrebi zlata i srebra npr., ili njegova ideja domaćeg novca, koji bi u inozemstvu bio bez vrijednosti, slažu se s teorijom po kojoj je vrijednost novca u načelu nezavisna o materijalu od kojeg je napravljen.⁴⁵

Idealna, savršena država opisna je u djelu „Država“, dok je o manje savršenoj državi Platon raspravljao u djelima „Državnik“ i „Zakoni“.

U djelu „Državnik“ Platon daje primjer države koju vodi genijalni vladar s apsolutnom vlašću koja je iznad zakona i tvrdi da je najbolji oblik vladavine onaj u kojem vladar ili vladari donose zakone za svaki pojedinačni slučaj. Kako bi to zahtijevalo izuzetno i teško ostvarivo znanje, razmatraju se oblici vladanja koji su mogući i lako ostvarivi. Od dobro uređenih načina vladanja Platonu je najbolja monarhija, zatim oligarhija, a najlošija je demokracija. S druge strane, od loših načina vladanja najgora je tiranija koja može učiniti najveću štetu, zatim oligarhija, a najmanje loša je demokracija.⁴⁶

Preciznije, u „Državniku“ je istaknuto sedam oblika državnog uređenja. Od tih je jedno jedino potpuno valjano i to ono u kojem vlada jedan uz pomoć pravog

⁴² O Platonovoj idealnoj državi može se istaći i sljedeće.

Platonov koncept društvene organizacije, ma koliko se činio utopijskim, uvjetovan je tadašnjim društvenim realnostima. Njegov etatizam ima osnova u realnosti tadašnjeg grčkog društva; njegovi koncepti o kastinskom uređenju vjerojatno su bili uvjetovani utjecajima koje je na njega imala tadašnja egipatska društvena organizacija; niz njegovih ideja o idealnoj državi nalaze svoju realnu osnovu u postojećem državnom i društvenom uređenju Sparte. – Prema: D. Nešić, *Historija ekonomskih doktrina*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 1967., str. 27. – 28.

S druge strane, postoje mišljenja da je Platon *Državu* pisao s prikrivenom namjerom da ga pozovu u Sirakuzu, gdje je kasnije postao učitelj i savjetnik Dionizija II. Njegov plan idealnog društva nije, prema tome, možda samo utopija; možda on nosi biljeg neposrednog političkog cilja. - E. Roll, *Povijest ekonomske misli*, Kultura, Zagreb, 1956., str. 18.

⁴³ V. Lunaček, *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet: Ekonomski fakultet, Zagreb, 2004., str. 61.

⁴⁴ „Odatle će nam dakle nastati trg i novac, kao sredstvo za olakšanje prometa“ - *Država*, 371 b, ... str. 110.

⁴⁵ J. A. Schumpeter, *isto djelo*, str. 47. – 48.

⁴⁶ Demokracija „...vlada mnoštva u svemu je slaba i nema velike moći ni u dobru ni u zlu, ako se usporedi s ostalima i zato, što je u njoj državna uprava porazdijeljena na sitno među mnogo osoba. Zbog toga je to najgora od svih državnih uređenja, ukoliko se osnivaju na zakonima, a najbolje, ukoliko su protuzakonita. Ako su sva državna uređenja razuzdana, najbolje je živjeti pod demokratskom vladom, a ako su uređena, pod njom je život najmanje podnošljiv ...“ - Platon, *Država; Državnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1942., str. 475. – 476.

znanja. Ali to je ideal, koji se jedva može ostvariti. Svi su ostali oblici samo oponašanje tog idealnog državnog uređenja, tri u dobrom, a tri u lošem smislu. Evo njihova pregleda.⁴⁷

u dobrom

kraljevska vlada
aristokratska vlada
demokratska vlada prema zakonima

u lošem

tiranija
oligarhijska vlada
demokratska vlada bez zakona .

Osim u djelu „Država“, ekonomske ideje i misli, uz izrazitije analitičko rezoniranje Platona, izložene su u djelu „Zakoni“. To je Platonovo posljednje djelo pisano u starosti koje se sastoji od 12 knjiga. Platon je shvatio da nitko ne bi trebao biti iznad zakona, pa ni vladari, jer bi mogli postati oholi i nepravedni. U tom posljednjem pokušaju da teorijski stvori savršenu državu, imajući u vidu ono što je u zbilji postojalo u njegovo vrijeme te što bi se moglo praktično realizirati, u „Zakonima“ raspravlja o gradu-državi Magneziji sa stanovnicima Magnećanima. Država bi se osnovala na mjestu gdje je prije postojalo naselje istog naziva čiji su se stanovnici odselili i osnovali drugu Magneziju u Maloj Aziji u pokrajini Kariji na rijeci Meandru.

Temeljna razlika između prve idealne države dane u „Državi“ i druge dane u „Zakonima“ je u tome što je prva bila ustrojena bez zakona zasnovana na filozofiji koja je trebala biti garancija za skladan i sretan život svih. Međutim, kako ljudi, pa ni filozofi, nisu savršeni u državi mora postojati zakon koji određuje što se može, a što se ne može činiti. Zakonodavci predviđaju sve mogućnosti i za njih određuju propise, tako da državna vlast jednostavno kontrolira život u državi.

Država je zasnovana na plodnom tlu, ne oskudijeva ni u čemu, glavno naselje udaljeno je od mora 80 stadija, a na području države ima dosta dobrih luka.⁴⁸ Ako je stadij oko 180 m to znači da je od mora glavno naselje udaljeno 14-15 km. Dozvoljava se privatno vlasništvo za sve. Zemljište i nastambe jednako su raspoređene na 5040 domaćinstava, pa ne mogu postati uzrokom svađa i otimanja. Stanovništvo je trajno ograničeno.⁴⁹ Broj 5040 domaćinstava određen je jer je djeljiv u neprekidnom nizu od 2 do 10.⁵⁰

Iako je privatno vlasništvo dozvoljeno, ograničena mu je veličina.⁵¹ U odnosu prema imovinskom stanju važno je i sljedeće. Prema veličini imetka, odnosno

⁴⁷ Prema: *isto djelo*, ... str. 491.

⁴⁸ Platon, *Zakoni*, 704 b-c, II. izdanje Naprijed, Zagreb, 1974., str. 144.

⁴⁹ „... neka iznađe neki način da svakako bude uvijek samo 5.040 domaćinstava“ - *Zakoni*, 740 d, ... str. 187.

⁵⁰ „O brojevima mora svaki čovjek koji izdaje zakone bar toliko znati koji će i kakv broj pojedinim državama biti najkorisniji ... a to je broj koji pruža najviše mogućnosti dijeljenja...“ - *Zakoni*, 738 a, ... str. 183.

⁵¹ „Granica siromaštva neka bude vrijednost ždrijevom dobivena zemljišta koja mora ostati stalna. ... zakonodavac će dopustiti posjedovanje imutka koji je dvostruko, trostruko, pa i četverostruko veći od toga. Ako pak netko posjeduje još više ... pa daje državi ... neka uživa dobar glas i bude slobodan od kazne. Ne pokorava li se tko tom zakonu, tko ga prijavi dobit će polovicu, a krivac će platiti još jedanput toliku vrijednost od vlastitog imutka. Svako imanje, ... , neka za svakoga bude zapisano na javnom mjestu ...“ - *Zakoni*, 744 e, 745 a, ... str. 192. – 193.

bogatstva, određuju se četiri imovna razreda, a prema njima se određuju, ne samo porezi, već, uz neophodne vrline, različite počasti i državne službe.

Vladavinu treba povjeriti nekom neovisno o njegovom podrijetlu i imovini, već isključivo zbog njegovog karaktera i dokazane sposobnosti upravljanja.⁵² Postoje različiti državni službenici: 37 čuvara zakona koji službu mogu vršiti najviše 20 godina i moraju imati između 50 i 70 godina starosti, te vijeće od 360 vijećnika. Postoji 12 vrhovnih nadzornika činovnika koji mogu vršiti službu dok ne navrš 75 godina, a redovito svake godine izabiru se tri nova. Jednako tako propisuje se postupak izbora vojnih zapovjednika od stratega (vojskovođa i upravljača ratnih poslova) do taksijarha (zapovjednika pješćkih odreda), a na službu u ratu muškarci su obvezni od 20. do 60. godine, a žene od vremena kad prestanu rađati do 50. godine.

Brakovi i obitelj u *Zakonima* su pod strogim nadzorom države, a posebice broj djece.⁵³ Po mogućnosti svaka obitelj treba imati dvoje djece sina i kćer, a prekobrojna djeca će se dodijeliti onima koji nemaju djecu ili će se poslati kao kolonisti u inozemstvo. Velika se pozornost daje odgoju djece koji nije izravno u rukama države, ali se djeca odgajaju po nastavnom planu koji država izrađuje. Od treće do šeste godine sva djeca, dječaci i djevojčice skupljaju se kod središta pojedinih naselja i igraju se zajedno. Nakon navršene šeste godine djeca se odjele po spolu pa dječaci borave s dječacima, a djevojčice s djevojčicama. Dječaci imaju učitelje jahanja, strijeljanja, bacanja koplja i gađanja praćkom, a jednako tako i djevojčice koje to trebaju naučiti u osnovama, a posebice upotrebu oružja. Nakon toga poučava se gimnastika (uz ples i hrvanje) te glazba. Od desete do trinaeste godine je obuka u čitanju i pisanju, te zatim izučavanje tri nastavna predmeta namijenjena slobodnim ljudima: aritmetika, geometrija sa stereometrijom i astronomija. Uz to, uči ih se prosuđivanju, dobrim i lošim stranama, te dozvoljenom i nedozvoljenom u lovu i ribolovu.

Zakon propisuje da je privatnicima – građanima zabranjeno imati zlato i srebro, već samo novac za svakodnevnu razmjenu sa zanatlijama i drugim od kojih kupuju.⁵⁴ Sve kupoprodaje moraju se vršiti na određenom mjestu – trgu i odmah se za prodaju prima novac. Kupoprodaja se ne smije obavljati nigdje drugdje, niti se išta smije kupovati ili prodavati na veresiju. Tko proda kakvu

⁵² „Dva su državna uređenja kao majke, iz kojih su se, kako se s pravom može kazati, razvila sva ostala. Jedno se od njih točno naziva monarhijom, a drugo demokracijom ... . Ostala se pak gotovo sva državna uređenja sastoje od raznovrsne mješavine tih dvaju. Treba i prijeko je nužno da država, ako u njoj ima biti slobode i ljubavi uz razboritost, bude dionikom tih državnih uređenja.“ - *Zakoni*, 693 d, ... str. 131.

⁵³ „Dob za brak neka bude za djevojke od 16. do 20. godine – to je određeno kao krajnja granica – a za mladića od 30. do 35.“ - *Zakoni*, 785 b, ... str. 239.

⁵⁴ „... treba imati novac koji ima vrijednost samo u vlastitoj državi, a kod ostalih je ljudi bezvrijedan. ... Novac se ne smije davati u zajam uz kamate, jer je slobodno onome koji je uzeo zajam uopće ne vratiti ni kamatu ni glavnicu.“ - *Zakoni*, 742 a, c, ... str. 189. – 190.

robu za pedeset i više drahmi⁵⁵ mora obvezno ostati u gradu deset dana, a kupcu mora biti poznato gdje on stanuje radi mogućnosti reklamacije i zakonski predviđenog vraćanja robe.

Tko se na bilo koji način upusti u trgovinu nedostojnu slobodna čovjeka može biti zatvoren godinu dana, a ako se ponovno upusti u trgovinu bit će u zatvoru dvije godine i svaki naredni put ako bude zatečen u trgovanju kazna zatvora bit će dvostruka od prijašnje.⁵⁶ Kako je trgovina na malo mnogostrana, postoje neke njezine vrste koje su prijeko potrebne u državi. Tada čuvari zakona sa stručnjacima u svakoj pojedinoj vrsti ispituju koja je primjerena dobit za trgovca na malo s obzirom na njihove primitke i izdatke što javno izlažu, a za održavanje toga brinu se tržišni nadzornici, gradski nadzornici i nadzornici polja. Na taj način trgovina na malo je za svakoga korisna i najmanje škodi onima koji se njom bave.

Institucija ropstva zadržana je i u drugoj savršenoj državi uz odredbu da s robovima treba postupati blago i valjano bez bahatosti i da se, ako je moguće, manje čini nažao robovima nego sebi ravnima, ali treba ih kažnjavati kad je to opravdano.

Prema tome, u „Zakonima“ Platon, s obzirom da nema savršenih ljudi u uređenju savršene države, polazi od savršenih zakona koji se moraju poštovati i tako nastavlja utopiju idealne, savršene države.⁵⁷ Kao što je kasnija povijest pokazala, pokušaji ostvarenja savršenog društva uz uređene savršene zakone provodili su se uz teške oblike represije.

Na kraju može se istaknuti i sljedeće.⁵⁸ Slabost je Platonova idealnog političkog i gospodarskog poretka što njegovo postizanje počiva na racionalizmu, a ne na društvenom procesu sudjelovanja. Platon je mogao zamisliti idealnu državu jedino kao nametnutu vlašću. Iskustvo je zapadne civilizacije tisućljećima nakon antike da će, postoji li takva vlast, ona vjerojatnije nametnuti despotizam nego harmoniju.

Platon nije do kraja ostao dosljedan svojim filozofskim konceptima, pa se potkraj života posvetio uglavnom proučavanju Pitagore i astrologije. U Akademiji se u odnosu prema Platonovim filozofskim konceptima sve više istraživalo značenje brojevnih odnosa, posebice u proučavanju prirode, pa se Platonovo filozofsko učenje nije izravno nastavljalo.

---

⁵⁵ Novčani sustav bio je kako slijedi. Mina, šezdeseti dio talenta, dijelila se na 100 drahmi, a vrijedila je otprilike 93 zlatna dinara. Prema tome, atenska drahma, stoti dio mine, vrijedila je 0,93 zlatnog dinara.

⁵⁶ „Tko hoće da se bavi trgovinom na malo, treba da bude doseljenik ili stranac“ - *Zakoni*, 920 a, ... str. 399.

⁵⁷ Bez obzira na izmjene u *Zakonima*, utopijska vizija Platonove idealne države nije mogla imati nikakav utjecaj na razvoj društvenih kretanja u tadašnjoj Grčkoj. – Prema: D. Sabolović, *Historija političke ekonomije*, Informator, Zagreb, 1972., str. 15.

⁵⁸ R. B. Ekelund, R. F. Hebert, *isto djelo*, str. 18.

5. ZAKLJUČAK

Antička Grčka dala je temelje zapadnoj civilizaciji utjecajem na mnoga područja (politika, filozofija, znanost, umjetnost). Ekonomija, odnosno ekonomske teme nisu se zasebno izučavale pa su dostignuća na području ekonomije bila daleko iza dostignuća na drugim znanstvenim područjima. Iako s pjesnikom Heziodom u 8. st. pr. Kr. počinju ekonomska opažanja na području poljoprivredne proizvodnje, začetci ekonomske misli koji su pridonijeli ekonomskoj analizi nastaju skoro četiri stotine godina poslije Hezioda u djelima Ksenofonta, Platona i Aristotela.

Ksenofont u djelu „O prihodima“ prvi u povijesti raspravlja o javnim financijama i daje praktične savjete kako u Ateni unaprijediti gospodarstvo i uvećati državne prihode. Za razliku od toga, u djelu „Ekonomija“ na mikroekonomskoj razini raspravlja o gospodarenju, upravljanju i vođenju domaćinstva, odnosno imanja. Zagovara prirodno gospodarstvo, a poljoprivredu stavlja u prvi plan nasuprot trgovini i zanatstvu. Daje doprinose ekonomskoj misli razmatrajući alokaciju resursa u čitavoj državi, podjelu rada kojom se dobiva na količini i kvaliteti dobara, upućuje na razliku između subjektivne osobne vrijednosti dobra i prometne vrijednosti, te na ponašanje pojedinca kojim nastoji iz prirode dobiti nužno za zadovoljenje potreba i izbjeći neugode na tragu doktrine hedonizma. Donekle proturječno u načelu je protiv trgovine i novca, osim ako to nije u interesu vlasnika imanja.

Platon u djelima „Država“, „Državnik“ i „Zakoni“ teorijski postavlja i prikazuje uređenje savršene, idealne države. U konceptu njegove idealne države polazi se od podjele rada što je s ekonomsko-analitičkog aspekta njegovo veliko dostignuće. Apsolutno razdvajanje svijeta ideja i realnog svijeta vrlo je slaba strana Platonove filozofije. Njegova idealna država u kojoj dolazi do potpunog podređivanja pojedinca društvu bila je zamišljena kao statična jer gospodarski razvoj dovodi do socijalnih i ekonomskih nejednakosti i gubljenja harmonije. U trgovini, profitu i kamati vidio je prijetnju idealnoj državi, pa novac i trgovina trebaju biti administrativno kontrolirani. Razlike između prve idealne države koju je Platon dao u „Državi“ i druge danoj u „Zakonima“ je u tom što je prva bila utemeljena bez zakona, zasnovana na filozofiji koja je trebala biti garancija za skladan i sretan život svih. Međutim, kako ljudi, pa ni filozofi, nisu savršeni, u državi mora postojati zakon koji određuje što se može, a što se ne može činiti. Zakonodavci predviđaju sve mogućnosti i za njih određuju propise, tako da državna vlast jednostavno kontrolira život u državi. Prema tome, s obzirom da nema savršenih ljudi u uređenju savršene države, Platon polazi od savršenih zakona koji se moraju poštovati i tako nastavlja utopiju idealne, savršene države.

LITERATURA

- J. G. Backhaus, (Ed.), *Handbook of the History of Economic Thought*, Springer, New York, 2012
- R. E. Backhouse, *The Penguin History of Economics*, Penguin Books, London, 2002
- O. Blagojević, *Ekonomске doktrine*, IV. izdanje, Privredni pregled, Beograd, 1983.
- B. Bošnjak, *Grčka filozofija, Filozofska hrestomatija I.*, IV. izdanje, Matica hrvatska, Zagreb, 1983.
- E. Cravetto, I. Goldstein (gl. ur.), *Povijest*, Europapress holding, Zagreb, 2007.
- A. Dragičević, *Razvoj ekonomske misli*, CEKADE, Zagreb, 1987.
- R. B. Ekelund, R. F. Hebert, *Povijest ekonomske teorije i metode*, III. izdanje, MATE, Zagreb, 1997.
- M. I. Finley, *Antička ekonomija*, MATE, Zagreb, 2011.
- J. K. Galbraith, *A History of Economics: the past as the present*, Penguin Books, London, 1987
- Hesiod, *Poslovi i dani; Postanak bogova; Homerove himne*, Demetra, Zagreb, 2005.
- J. Hirschberger, *Mala povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- E. Kale, *Povijest civilizacija*, VI. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Ksenofont, *Ekonomija*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2011.
- Ksenofont, *Ogledi o ekonomiji*, MATE, Zagreb, 2016.
- V. Lunaček, *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet: Ekonomski fakultet, Zagreb, 2004.
- D. Nešić, *Historija ekonomskih doktrina*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 1967.
- Platon, *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2009.
- Platon, *Država; Državnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1942.
- Platon, *Zakoni*, II. izdanje Naprijed, Zagreb, 1974.
- V. V. Reddy, *History of Economic Thought: Ancient Times to Modern Times*, New Century Publications, New Delhi, India, 2009
- I. H. Rima, *Development of Economic Analysis*, Sixth Edition, Routledge, London, 2001

- E. Roll, *Povijest ekonomske misli*, Kultura, Zagreb, 1956.
- D. Rozenberg, *Istorija političke ekonomije*, (prijevod s ruskog), Beograd, 1949.
- D. Sabolović, *Historija političke ekonomije*, Informator, Zagreb, 1972.
- J. A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb, 1975.
- S. Sharma, *Reflections on the Philosophical Foundations of Economics*, Mikrorad, Zagreb, 2010
- H. W. Spiegel, *The Growth of Economic Thought*, Third Edition, Duke University Press, Durham & London, 1991
- B. Šoškić, *Razvoj i osnove savremene ekonomske misli*, Savremena administracija, Beograd, 1988.
- G. D. R. van Beest Holle et al., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1974.
- N. Vejnović, *Historija filozofije*, II. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1966.

Đuro Benić, PhD

Full professor with tenure
University of Dubrovnik
Department of Economics and Business Economics
E-mail: dbenic@unidu.hr

**ECONOMIC THOUGHT IN ANCIENT GREECE:
XENOPHON AND PLATO*****Abstract***

In ancient Greece the poet Hesiod was a pioneer in economic observations. However, the beginnings of the economic thought which contributed to the economic analysis are first seen in the works of Xenophon, Plato and Aristotle. This paper analyses the contribution of Xenophon and Plato to the economic thought. In his work Economics, Xenophon discusses economy, management and administration of property at a microeconomic level. Furthermore, in his "Ways and Means" for the first time in the history of human thought the public finances are discussed. On the other hand, Plato in his works Republic, Statesman and Laws gives theoretical foundations and describes the idea of a perfect, ideal state. The ideal state can only be the state founded on the idea of justice, and the concept of the ideal state relies on the division of labour, which is one of his greatest contributions from the economic-analytical aspect. In trade, profit, interests he saw threats to the ideal state, while the life in the ideal state would be governed by law determining what is allowed and what is not. Plato's economic thought is founded on the whole economy relying on norms, as well as on its static nature, i.e. lack of economic growth.

Key words: Xenophon, Plato, economic thought, economy, state, statesmanship, division of labour

JEL classification: B11